O'ZBEKISTON BANK TIZIMINING MOLIYAVIY BARQARORLIGINI BAHOLASHDA STATISTIK TAHLILNING O'RNI

Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti
Moliya fakulteti 2-bosqich talabasi
Faxriddinova Zumrad Alisherovna
Shakirova Nigora Axralovna
Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti
Statistika kafedrasi PhD, dotsenti
Elektron pochta: shakirova0130@gmail.com
Orcid: 0009-0006-5025-4764

Annotatsiya.Mazkur maqolada O'zbekiston bank tizimining moliyaviy barqarorligini baholashda statistik tahlilning ahamiyati o'rganiladi. Bank tizimining barqarorligi, kreditlash jarayonlari, moliyaviy risklar va to'lov infratuzilmasini baholashda statistik ko'rsatkichlardan foydalanish masalalari yoritiladi. Tadqiqotda taqqoslash, dinamik tahlil, nisbiy ko'rsatkichlar va tizimli yondashuv usullari qo'llaniladi. Shuningdek, Markaziy bank ma'lumotlari asosida to'lov tizimlarining rivojlanishi tahlil qilinib, banklar faoliyatida statistik monitoringni takomillashtirish bo'yicha takliflar ishlab chiqiladi.

Kalit so'zlar: bank tizimi, moliyaviy barqarorlik, statistika, kredit riski, likvidlik, to'lov tizimi, moliyaviy ko'rsatkichlar, bank nazorati.

Kirish

Bank tizimi mamlakat moliya tizimining asosiy tarkibiy qismlaridan biridir. Banklar aholi va korxonalarning bo'sh pul mablag'larini jalb qiladi, kreditlar ajratadi, to'lovlarni amalga oshiradi va iqtisodiyot tarmoqlarining moliyalashtirilishida ishtirok etadi. Shu sababli banklar faoliyatidagi beqarorlik iqtisodiy o'sish, tadbirkorlik va aholi farovonligiga ta'sir ko'rsatishi mumkin.

Bank tizimining moliyaviy barqarorligini ta'minlashda statistik tahlil muhim o'rin tutadi. Statistik ma'lumotlar bank aktivlari, majburiyatlari, kreditlar, depozitlar, likvidlik va muammoli kreditlar bilan bog'liq jarayonlarni baholash imkonini beradi.

Statistik kuzatuv yordamida bank faoliyatidagi o'zgarishlar o'z vaqtida aniqlanadi. Nisbiy ko'rsatkichlar esa turli hajmdagi banklarni taqqoslashga yordam beradi. Dinamik qatorlar orqali bank tizimining uzoq muddatli rivojlanishi va ehtimoliy xavflar tahlil qilinadi. Maqolaning maqsadi — bank tizimining moliyaviy barqarorligini baholashda statistik tahlilning nazariy va amaliy ahamiyatini ochib berish.

Mavzuga oid adabiyotlar sharhi

Moliyaviy barqarorlik tushunchasi banklar va boshqa moliyaviy institutlarning iqtisodiy sharoitlar o'zgarishiga qaramasdan asosiy vazifalarini bajarish qobiliyatini anglatadi. Xalqaro Valyuta Jamg'armasi moliyaviy barqarorlikni tahlil qilishda moliyaviy barqarorlik indikatorlari, kreditlash ko'rsatkichlari va boshqa makroprudensial ma'lumotlardan foydalanadi. Bunday indikatorlar moliya tizimida xavflar to'planayotganini aniqlashga yordam beradi.Jahon banki va boshqa xalqaro moliya institutlari bank xizmatlaridan foydalanish, moliyaviy vositachilik va kreditlash jarayonlarini o'rganishda statistik ma'lumotlardan foydalanadi. O'zbekiston Respublikasi Markaziy banki bank tizimi, pul-kredit siyosati, to'lov tizimlari va moliyaviy barqarorlikka oid hisobotlarni e'lon qiladi. Ushbu manbalar milliy bank tizimining rivojlanishini tahlil qilishda muhim ahamiyatga ega.

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.

Adabiyotlar tahlili shuni ko‘rsatadiki, statistik tahlil nafaqat mavjud holatni tavsiflash, balki bank tizimining kelgusidagi xavflarini aniqlash va boshqaruv qarorlarini asoslash uchun ham zarur.

Tadqiqot metodologiyasi

Maqolada bank tizimining moliyaviy barqarorligini o‘rganish uchun quyidagi usullardan foydalaniladi:Statistik kuzatish: Markaziy bank hisobotlaridagi bank va to‘lov tizimi ko‘rsatkichlarini o‘rganish.

Taqqoslash: turli davrlar va ko‘rsatkichlar o‘rtasidagi farqlarni aniqlash.

Dinamik tahlil: bank tizimidagi o‘zgarishlarning vaqt bo‘yicha yo‘nalishini baholash.

Nisbiy ko‘rsatkichlar: bank faoliyati samaradorligi va risklarini nisbatlar yordamida o‘rganish. Tizimli tahlil: alohida ko‘rsatkichlarni bank tizimining umumiy holati bilan bog‘liq holda ko‘rib chiqish.

Masalan, muammoli kreditlar ulushi quyidagi formula orqali aniqlanadi:

Muammoli kreditlar ulushi = (Muammoli kreditlar / Jami kreditlar) × 100%.

Likvidlik ko‘rsatkichlari esa bankning qisqa muddatli majburiyatlarini bajarish imkoniyatini baholashda ishlatiladi. Bunda tegishli ko‘rsatkichning aniq formulasi bank faoliyati va amaldagi me’yoriy talabga qarab belgilanadi.

Tahlil va natijalar

Bank tizimining moliyaviy barqarorligini baholash uchun faqat bank foydasi yoki kreditlar hajmini o‘rganish yetarli emas. Kreditlarning qaytarilishi, depozitlarning barqarorligi, kapital yetarliligi, likvidlik va to‘lov tizimlarining uzluksiz ishlashi ham hisobga olinishi lozim.

O‘zbekiston Markaziy bankining 2024-yil birinchi yarim yilligi bo‘yicha moliyaviy barqarorlik hisobotida to‘lov tizimlarining iqtisodiyotdagi ahamiyati qayd etilgan. 2024-yilning birinchi yarmida Markaziy bankning tezkor to‘lovlar tizimi orqali 23,6 millionta operatsiya amalga oshirilgan va operatsiyalar qiymati 388,9 trillion so‘mni tashkil etgan.

1-jadval. Tezkor to‘lovlar tizimi faoliyatining statistik ko‘rsatkichlari

Ko’rsatkich	2024-yil 1-yarim yilligi	O’sish sur’ati
Operatsiyalar soni	23,6 mln	24%
Operatsiyalar qiymati	388,8trln so’m	37%
Operatsiyalar soninining 2023 -yilga nisbatan	29,9 mln	97%
Operatsiyalarning qiymati 2023 yilga nisbatan	476,8 trln so’m	54%

Manba: O‘zbekiston Respublikasi Markaziy bankining 2024-yil I yarim yillik moliyaviy barqarorlik hisoboti.

Jadvaldan ko‘rinadiki, tezkor to‘lovlar tizimidagi operatsiyalar soni va qiymati sezilarli darajada oshgan. Operatsiyalar sonining 97 foizga o‘sishi tizimdan foydalanish faolligi kengayganini ko‘rsatadi. Operatsiyalar qiymatining 54 foizga oshishi esa tizim orqali o‘tkazilgan mablag‘lar hajmi ham ortganini bildiradi.

Bu ko‘rsatkichlar to‘lov infratuzilmasining rivojlanishini baholashga yordam beradi. Shu bilan birga, operatsiyalar hajmining oshishi bank tizimining barcha jihatlari barqaror ekanini o‘z-o‘zidan anglatmaydi. Barqarorlikni to‘liq baholash uchun kapital, likvidlik, kredit sifati va boshqa risk ko‘rsatkichlarini ham o‘rganish zarur. Mazkur ko‘rsatkichlarni birgalikda o‘rganish bank tizimi haqida

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.

to‘liqroq xulosa chiqarish imkonini beradi. Masalan, kreditlar hajmining tez o‘sishi iqtisodiy faollikni qo‘llab-quvvatlashi mumkin, lekin kreditlarning qaytarilishi yomonlashsa, muammoli kreditlar ulushi ham ortishi ehtimoli mavjud.

Jadvaldan ko‘rinadiki, statistik tahlil bank faoliyatining deyarli barcha muhim yo‘nalishlarida qo‘llaniladi. Uning samaradorligi ma’lumotlarning to‘liqligi, ishonchliligi va to‘g‘ri talqin qilinishiga bog‘liq.

Xulosa

Bank tizimida asosiy risklardan biri kredit riskidir. Kredit oluvchilarning majburiyatlarini o‘z vaqtida bajarmasligi bank daromadlari va kapitaliga salbiy ta’sir ko‘rsatishi mumkin. Statistik tahlil orqali muammoli kreditlarning umumiy kredit portfelidagi ulushi, tarmoqlar va hududlar bo‘yicha taqsimoti hamda vaqt davomida o‘zgarishi aniqlanadi. Ikkinchi muhim yo‘nalish — likvidlik riskini baholash. Bankning qisqa muddatli majburiyatlari va likvid aktivlari o‘rtasidagi nisbatni muntazam kuzatish moliyaviy qiyinchiliklarni erta aniqlashga yordam beradi. Uchinchi yo‘nalish — operatsion risklarni o‘rganish. Raqamli bank xizmatlari va elektron to‘lovlar rivojlangani sari texnik uzilishlar, kiberxavfsizlik va firibgarlik bilan bog‘liq xavflarni ham kuzatish zarur. Statistik ko‘rsatkichlar xavflarni aniqlashga yordam beradi, ammo ular boshqaruv qarorlarining o‘rnini to‘liq bosa olmaydi. Natijalar iqtisodiy vaziyat, bankning biznes modeli va me’yoriy talablar bilan birgalikda baholanishi kerak.

Muammolar va takliflar

Bank tizimining moliyaviy barqarorligini statistik jihatdan baholashda quyidagi masalalar muhim hisoblanadi:

- bank ma’lumotlarining o‘z vaqtida yangilanmasligi;

-statistik ko‘rsatkichlarni hisoblash metodologiyasidagi farqlar;

-kredit, likvidlik va operatsion risklar o‘rtasidagi bog‘liqlikni yetarlicha o‘rganmaslik;

-tarixiy ma’lumotlar asosida prognoz qilish imkoniyatlaridan to‘liq foydalanmaslik.

Ushbu masalalarni bartaraf etish uchun quyidagi takliflar ishlab chiqildi:

1. Bank tizimiga oid ochiq statistik ma’lumotlarning muntazam e’lon qilinishini takomillashtirish.
2. Banklar faoliyatini baholashda xalqaro standartlarga mos ko‘rsatkichlardan foydalanish.
3. Kredit, likvidlik va operatsion risklarni birgalikda tahlil qilish.
4. Statistik prognozlash va stress-test natijalarini moliyaviy nazoratda qo‘llash.
5. Bank xodimlarining statistik tahlil va ma’lumotlar bilan ishlash ko‘nikmalarini rivojlantirish.

Xulosa

Tadqiqot natijalari statistik tahlil bank tizimining moliyaviy barqarorligini baholashda muhim ahamiyatga ega ekanini ko‘rsatadi. Kreditlar, depozitlar, kapital yetarliligi, likvidlik, muammoli kreditlar va to‘lov tizimlariga oid ma’lumotlar bank faoliyatidagi o‘zgarishlarni aniqlash hamda xavflarni baholash imkonini beradi. Markaziy bank hisobotidagi ma’lumotlarga ko‘ra, 2024-yilning birinchi yarmida tezkor to‘lovlar tizimi orqali 23,6 millionta operatsiya amalga oshirilib, ularning qiymati 388,9 trillion so‘mga yetgan. Ushbu ma’lumotlar raqamli to‘lov infratuzilmasining bank tizimidagi ahamiyatini ko‘rsatadi. Umuman olganda, statistik tahlilni takomillashtirish banklar faoliyatining shaffofligini oshirish, moliyaviy risklarni erta aniqlash va asoslangan boshqaruv qarorlarini qabul qilishga xizmat qiladi. Shu sababli O‘zbekiston bank tizimining barqaror rivojlanishida ishonchli statistik axborot va zamonaviy tahlil usullaridan foydalanish muhim yo‘nalishlardan biri hisoblanadi.

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O'zbekiston Respublikasi Markaziy banki. Financial Stability Report for the First Half of 2024. https://cbu.uz/
2. O'zbekiston Respublikasi Markaziy banki. Bank tizimi va moliyaviy statistika ma'lumotlari. https://cbu.uz/en/statistics/
3. International Monetary Fund. Financial Soundness Indicators. https://data.imf.org/
4. International Monetary Fund. Financial Access Survey. https://data.imf.org/
5. World Bank. Global Financial Development Database. https://www.worldbank.org/
6. World Bank. Global Findex Database. https://www.worldbank.org/en/publication/globalfindex

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.